

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ВПЛИВ СТАТЕВОРОЛЬОВИХ ВІДМІННОСТЕЙ НА ПРОЦЕС
ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-431 групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми «Психологія»

Катерина СОЦЕНКО

Керівник: д.психол.н., професор Віталія ШЕБАНОВА

Рецензент к.психол.н., доцент Іван КРУПНИК

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ЮНАЦТВА ЯК ЕТАП СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ	6
1.1. Психологічні особливості статеворольової соціалізації	6
1.2. Психологічна структура професійного самовизначення	13
1.3. Особливості чинників професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці	23
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТЕВОРОЛЬОВИХ ВІДМІННОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ	26
2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження	26
2.2. Аналіз результатів дослідження особливості професійного самовизначення у дівчат та хлопців	29
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	45
ДОДАТКИ	
Додаток А1 «Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету»	49
Додаток А Анкета «Мій вибір професії»	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Становлення особистості сучасної молоді відбувається в нових для України умовах. Зміни, що мають місце у житті нашого суспільства, з особливою гостротою актуалізують проблему готовності до свідомого вибору професійної діяльності. Перш за все, це стосується юнацтва, перед яким проблема професійного вибору в нових соціально-економічних умовах постає досить гостро.

Потреба у професійному самовизначенні – одне з основних новоутворень періоду ранньої юності (К.А.Альбуханова-Славська, Л.І. Божович, І.В. Дубровіна, І.С. Кон та ін.). Багатогранні аспекти проблеми професійного самовизначення знайшли відображення у різних концептуальних моделях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. У сучасній психології професійне самовизначення розглядається як форма життєвого, особистісного самовизначення (Н.Р. Гарач, Є.А. Клімов, В.Ф. Сафін, І.О. Федоришин та ін.).

Серед численних досліджень проблеми професійного становлення особистості слід виділити теорії розвитку (Е. Гінзберг, Е. Еріксон, Д. Супер та ін.) та феноменологічні концепції (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.), в яких у найбільш закінченій формі показано взаємозв'язок і єдність професійного та життєвого самовизначення з урахуванням особливостей гендеру. Так, А.Маслоу, досліджуючи явище самоактуалізації підкреслював важливість урахування співвідношення між чоловічим і жіночим началом в кожній людині, що в подальшому сприяло розвитку сучасної гендерної психології. Результати досліджень в галузі гендеру переконливо доводять, що особливості чоловічої і жіночої статево-ролевої ідентифікації відображаються на становищі людини у суспільстві, її особистому і професійному життєвому шляху.

У той же час узагальнення досліджень показує, що вивчення гендерних відмінностей у зв'язку з особливостями професійного

самовизначення знаходяться на первинній пошуковій стадії. Розробка даної проблеми допоможе розширити уявлення про розвиток професійного самовизначення сучасного юнацтва і дозволить оптимізувати профорієнтаційну роботу зі старшокласниками.

Мета дослідження полягала у визначенні особливостей професійного самовизначення у дівчат та хлопців юнацького віку, що зумовлюються статеворольовими відмінностями.

Припущення дослідження: статеворольові відмінності хлопців та дівчат юнацького віку (як сукупність фізіологічних, психологічних та соціальних функцій) детермінують формування психологічної готовності до професійного самовизначення, як головного новоутворення юнацького віку.

Відповідно до мети та припущення нами були поставлені такі **задачі дослідження:**

1. Провести теоретико-методологічний аналіз психологічних особливостей гендерної соціалізації та чинників професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці.
2. Дослідити особливості розвитку та становлення професійного самовизначення у дівчат та хлопців юнацького віку.
3. Визначити детермінацію професійного самовизначення під впливом гендерних відмінностей.

Об'єкт дослідження – процес професійного самовизначення в юнацькому віці.

Предмет дослідження – детермінація професійного самовизначення старшокласників під впливом статеворольових відмінностей.

Методи дослідження: теоретичний аналіз психологічної літератури, констатуючий психолого-педагогічний експеримент, анкетування, бесіди, тестування (методика діагностики рівнів

задоволення потреб особистості), контент-аналіз та методи математичної статистики.

Базою дослідження були середня загальноосвітня школа № 52 м. Херсона та Херсонський державний університет. Загалом вибірка складала 90 осіб, серед них учні 10-11 класів та студенти-першокурсники ХДУ.

Теоретичне значення роботи полягає в отриманні результатів, що поглиблюють розуміння проблеми розвитку особистості в ранньому юнацькому віці, зокрема, такого її важливого аспекту як формування професійної ідентичності.

Практичне значення дослідження полягає у виокремленні основних компонентів професійного самовизначення (мотивів, потреб, Я-концепції).

Апробація результатів дослідження Результати наукової роботи презентувалися на V Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (м. Херсон, Херсонський державний університет, 14 травня 2020 року). За матеріалами дипломної роботи опубліковано статтю «Дослідження гендерних відмінностей у процесі детермінації професійного самовизначення» у збірнику матеріалів конференції.

Структура дослідження: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та одного додатку. Основний зміст роботи викладено на 44 сторінках друкованого тексту та містить 9 таблиць, 4 рисунки. Список використаних джерел нараховує 39 робіт українських та зарубіжних авторів.

РОЗДІЛ 1

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ЮНАЦТВА ЯК ЕТАП ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

1.1. Психологічні особливості гендерної соціалізації

У психології гендерні особливості вивчалися ще в кінці XIX ст., та пік досліджень припав на 70-ті роки XX ст. У наукових роботах того часу акценти розставлялися таким чином, щоб підкреслити відмінності між статями, чи навпаки, нівелювати ці відмінності у залежності від переконань авторів. На сучасному етапі розвитку психології проблемі гендерних відмінностей приділяється достатньо багато уваги, їй присвячені і етнографічні, і крос-культурні дослідження [5; 7].

Базовим положенням гендерних концепцій є виокремлення понять «стать» (sex) і «гендер» (gender). «*Стать*» – це термін, що позначає анатомо-біологічні особливості людей (в основному, в репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки. Поняття «стать» вживається тільки стосовно характеристик і поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками.

Поняття «*гендер*» – позначає соціальну стать людини на відміну від біологічної, зокрема це соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці, і є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства. Отже «гендер» – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим. Гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка характеризує їх соціальні відносини в основних інституціях суспільства [10].

Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує засновану за ознакою статі соціальну структуру. Втілюючи в своїх діях очікування, які пов'язані з їх гендерним статусом, індивіди конституують гендерні відмінності і одночасно обумовлені ними системи панування і володіння. Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці та існуючі в суспільстві культурні норми, ролі і стереотипи. Вони до певної міри визначають психологічні якості, здібності, види діяльності, професії людей в залежності від їх біологічної статі. При цьому гендерні ролі і норми не мають універсального змісту і значно різняться в різних суспільствах. У цьому розумінні бути чоловіком або жінкою означає виконання певної ролі, а зовсім не володіння певними природними якостями.

Розглянемо окремі (необхідні в рамках нашої роботи) аспекти з яких складається гендер як соціальний інститут. На думку шеренгу вчених [13; 36; 38] він складається з:

- *гендерних статусів* – соціально нав'язаних суспільством гендерів (соціостатевих ролей) норм для їх закріплення через поведінкову, жестикуляційну, лінгвістичну, емоційну і психологічну усталеність;
- *гендерного розподілу праці* – розподілу суспільної та домашньої праці між членами суспільства, що є носіями різних гендерних статусів. Робота розподілена в залежності від чоловічого чи жіночого статусу, збільшує оцінку суспільства цих статусів: так, чоловічому статусу, як правило, відповідає більш престижна і високооплачувана робота;
- *гендерних якостей особистості* – комбінацій характерних рис особистості, що моделюються гендерними нормами, які визначають певний набір почуттів і поведінки членам різних гендерних статусів. Соціальні очікування інших у міжособистісній взаємодії постійно підтримують уніфікацію цих норм.

Стосовно індивіда, гендер визначається:

- *біологічною статтю*, що ідентифікується з моменту народження на підставі наявності певних геніталій. Біологічна стать може бути змінена шляхом хірургічного втручання;
- *гендерною ідентичністю* – особистим осмисленням і прийняттям своєї належності до певної статі;
- *гендерною особистістю*, що характеризується інтерналізованими моделями соціально схвалюваних почуттів, емоцій, що служать укріпленню сімейних структур та інституту материнства і батьківства;
- *гендерною презентацією* – показом, демонстрацією себе як особистості, яка має відповідні гендерні якості, за допомогою одягу, косметики, прикрас та інших інформаційно значущих тілесних маркерів.

Шеренг дослідників (О.А.Вороніна, К.Гілліган, Т.Кліменкова та ін.) стверджують, що ніяка поведінка, окрім репродуктивної, сама по собі не є виключно чоловічою чи виключно жіночою. Хоча згідно з найпростішою, так званою біполярною концепцією гендерних ролей, справа виглядає саме так: чим виразніше людина виявляє маскулінну поведінку, тим рідше та слабкіше в неї має виявлятися фемінна поведінка, і навпаки. Іншими словами, чим більше жіночого, тим менше чоловічого.

Дослідники, з певною долею вірогідності, стверджують, що від народження у індивіда спостерігається відносно небагато помітних відмінностей у поведінці між статями [2; 6; 10; 13]. Однак у процесі взаємодії зі своїм оточенням діти засвоюють певні ролі, а потім при статевому дозріванні гормональні фактори знову викликають істотні зрушення у статевій диференціації, ще більше посилюючи відмінності між жінками та чоловіками. Більшість фахівців вважає, що хлопчики та дівчатка у процесі виховання піддаються різним впливам, які отримали назву *диференціюючої соціалізації* [13; 36; 38]. У кожному суспільстві від чоловіків та жінок очікується відповідність певним заданим ролям, і у кожному суспільстві, як правило, чоловіки та жінки мають досить

узгоджені уявлення стосовно цих очікувань, незалежно від того, подобаються вони їм чи ні. Мужність (маскулінність) і жіночість (фемінність) виражаються в стилі одягу, у ході й мовленні, в манерах, захопленнях, у будь-яких інших формах поведінки [14; 23].

Фахівці вважають, що *психологічна маскулінність значною мірою пов'язана з індивідуалізацією та самодетермінацією особистості*, тобто розвитком її від залежності (від середовища) до автономності, від конформності до вільного самовизначення. Становлення індивідуальності, що пов'язане з розвитком самосвідомості і волі, розглядається як домінанта чоловічого принципу (К.А.Альбуханова-Славська, А.Адлер, Ш.Берн та ін.) [1; 3; 7; 11].

Психологічна фемінність пов'язана з децентрацією особистості, тобто зміщенням мотиваційно-ціннісної домінанти з егоцентричних прагнень на милосердні та альтруїстичні; детермінація виявляється безпосередньо в почуттях та бажаннях, і не підлягає прямій вольовій регуляції (не можна, наприклад, примусити себе співпереживати). *Відтак децентрація як здатність до співпереживання і любові розглядається як домінанта жіночого принципу* [2; 36].

Ш.Берн, у дослідженнях, що присвячені проблемам гендерної соціалізації, розглядає особистість як носія гендерних норм, засвоєних нею в суспільстві [7]. Увага дослідниці концентрується на силі соціальних норм і культурних традицій, що формують свідомість людини, її погляди, поведінку, а часом і стиль життя.

Аналізуючи стереотипні гендерні уявлення дослідниця виявила, що хлопців, як правило, вважають активнішими, агресивнішими, більш вольовими та владними, а дівчат – пасивними, слабкими, схильними до самоприниження та з домінуючою потребою у турботі. Відповідно до цього рольовий спектр чоловіка-батька характеризується наступним чином: він повинний бути главою та хазяїном сім'ї, мати високооплачувану роботу, яка б дозволяла йому утримувати та

забезпечувати сім'ю; йому необхідно постійно підвищувати свій рівень, щоб добиватися успіху та просуватися по кар'єрним сходинкам. Рольовий спектр жінки-матері: вона повинна створювати та підтримувати «домашнє вогнище», відповідати взаємністю на любов чоловіка, народжувати дітей, дарувати материнську любов і турботу, вести домашнє господарство; вона може бути зайнята чимось, що приносить матеріальний дохід сім'ї, поділяючи з батьком відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї.

А. Іглі, в розробленій нею теорії соціальних ролей, також стверджує, що більшість гендерних відмінностей є продуктом соціальних ролей, які підтримують чи подавляють відмінності в поведінці чоловіків і жінок (за Г. Крайгом) [19]. Саме соціальні ролі створюють систему соціальних і гендерних стереотипів, які виступають як механізм для підтримування статево-рольової диференціації.

Нижче наведена таблиця існуючих гендерних стереотипів (табл.1.1).

При дослідженні традиційної чоловічої гендерної ролі можна виділити кілька основних нормативних стереотипів, створених культурними нормами:

1. Соціальна цінність чоловіка визначається величиною його заробітку і успішністю на роботі.
2. Чоловік має уникати специфічно жіночих видів діяльності і моделей поведінки.
3. Чоловік мусить бути знаючим і компетентним.
4. Чоловік повинен бути мало емоційним та спроможним вирішити свої проблеми без сторонньої допомоги.

Таблиця 1.1

Приклади гендерних стереотипів сучасного суспільства

Стереотипи чоловічої ролі	Стереотипи жіночої ролі
Амбітні, спрямовані на досягнення	Не амбітні, спрямовані на процес,
Агресивні	Покірні
Раціональні	Ірраціональні
Об'єктивні	Суб'єктивні
Незалежні, автономні	Залежні
Неемоційні, контрольовані почуття	Емпатійні, експресивні
Малослівні	Балакучі
Владні	Керовані, конформні
Підприємливі, гнучкі	Непідприємливі, ригідні
Компетентні	Некомпетентні
Здібні до точних наук	Здібні до гуманітарних наук
Альтруїзм «героїчного типу»	Альтруїзм «турботливого» типу
Закриті	Відкриті

Традиційна жіноча роль теж має набір певних стереотипів, створених культурними нормами:

1. Жінок повинен забезпечити чоловік.
2. Обов'язки жінки по відношенню до дому і сім'ї заважають їм робити кар'єру.
3. Хороший працівник – погана дружина і мати та ін.

Аналізуючи природу гендерних відмінностей і віддаючи належне генетичним факторам, більшість авторів підкреслюють важливість соціалізації дітей, починаючи з раннього віку.

На думку соціальних психологів, початкове формування статевих ролей відбувається у сім'ї. Сукупність норм, які несуть узагальнюючу інформацію про якості, властиві кожній із статей, називаються гендерними ролями [3; 8; 9].

А.Іглі висунула припущення, що гендерні стереотипи, по суті, є складовими комплексу соціальних норм (за Г.Крайгом) [19]. Це означає, що у всіх є уявлення про те, що чоловікам і жінкам властиві певні набори конкретних якостей і моделей поведінки, а також, що більшість людей дотримується тієї ж точки зору, і зазвичай вони мають уявлення про те, яка поведінка є правильною для представника кожної статі. Основними причинами, через які більшість людей намагається відповідати гендерним очікуванням, є нормативний та інформативний тиск.

У процесі традиційного виховання від хлопців очікується більша частота вияву «маскулінної» поведінки, а дівчатка мають демонструвати «фемінну» поведінку. Існують моделі поведінки, де люди досить часто виявляють як чоловічий, так і жіночий стиль поведінки. Такий вияв обох типів поведінки однією людиною називається *андрогінією*, від грецьких коренів *andro* – «чоловік» і *gyn* – «жінка» [23]. Проте у сучасному суспільстві соціальні норми й соціалізація не формують у край-мужніх чоловіків та у край-жіночних жінок. С.Бем указує на те, що мужність і жіночність не протиставлені одне одному, а кожна людина одночасно може мати як маскулінні, так і фемінні риси. Більше того, дослідниця вважає, що навіть бажано бути андрогінним (-ою), тобто володіти кращими якостями обох статевих ролей.

Проблему виходу за межі консервативних соціально-психологічних стереотипів задля повної самореалізації особистості, яка вимагає поєднання аспектів фемінності та маскулінності, досліджує також О. Завгородня (за П.П.Горностай) [14]. Ідея андрогінії, на думку О. Завгородньої, є плідною за умови теоретичної розробки понять маскулінності й фемінності та відмови від традиційної поляризації та емпіризму у трактуванні їхньої природи.

Основоположник гуманістичної психології А.Маслоу, досліджуючи самоактуалізацію особистості, відзначав зв'язок між психічним здоров'ям людини та її здатністю до внутрішньоособистісної

комунікації між чоловічим та жіночим началом [24; 25]. На думку С.Бем, душевне здоров'я не повинно мати гендеру, а андрогінія позитивно впливає на психічний стан людини. Нею був визначений зв'язок андрогінії із ситуативною гнучкістю (тобто здатністю бути центрованим на інтересах інших залежно від ситуації), високою самоповагою, мотивацією досягнень, професійними успіхами, суб'єктивним відчуттям благополуччя тощо [28].

1.2. Психологічна структура професійного самовизначення

Проблема професійного самовизначення є результатом дослідження психологічних питань профорієнтації особистості. У вітчизняній психології до 70-х років домінували дві профорієнтаційні концепції: «діагностична», започаткована ще педологами, і «виховна», яка інтенсивно розвивалась у 50-60-ті роки. Їх суть зводилась до «діагностування профпридатності особистості або до психологічних питань формування якостей, необхідних для виконання відповідної професійної діяльності. У 80-90-х роках профорієнтація стала предметом системного дослідження психологів [17, 20, 27, 30; 35 та ін.]. Спираючись на теоретичні дослідження розвитку самосвідомості особистості і її активності, профорієнтацію почали розглядати в рамках професійного розвитку і процесу особистісного самовизначення.

Серед психологічних досліджень самовизначення можна виділити два основних напрямки. Перший – характеризує *самовизначення як природний процес*, що виникає на певному етапі онтогенезу і існує як особистісне новоутворення, що виникає в старшому шкільному віці. Тут йдеться про ціннісно-сміслову або «особистісну» самовизначення. Другий напрямок розглядає *самовизначення як штучно організований процес*. Цей підхід стосується самого процесу професійного самовизначення у підлітковому і юнацькому віці.

Методологічні основи психологічного підходу до проблеми самовизначення були закладені С.Л.Рубінштейном, який розумів самовизначення як детермінацію: «Всяка детермінація необхідна як детермінація іншим, зовнішнім, і як самовизначення (визначення внутрішніх якостей суб'єкта)» [32, 204]. У цьому контексті самовизначення протиставляється зовнішній детермінації і розуміється як самодетермінація. Таким чином, в понятті самовизначення виражається активна природа «внутрішніх умов», через які заломлюються зовнішні впливи.

Підхід, намічений С.Л.Рубінштейном, розвиває в своїх працях К.О.Абульханова-Славська, яка також основою самовизначення вважає самодетермінацію, власну активність, усвідомлене прагнення зайняти певну позицію: «Зміни особистості відбуваються під дією умов та подій, що призводять до зміни способу життя, а його розвиток є становлення суб'єктом власної життєдіяльності, що пов'язано з можливістю індивіда визначити і утримати власну траєкторію життєвого руху» [1, 143].

Дещо інакше самовизначення розуміється В.Ф.Сафінім, як досягнення самосвідомості на рівні «хочу» – «можу» – «є» – «вимагають». Для них особа, що самовизначилась, є соціально зрілою, стійкою особистістю, «...що здатна адекватно розуміти і здійснювати свої права і обов'язки» [33, 67]. Найбільш суттєвими характеристиками особистості, що самовизначилась, є усвідомлення своїх суб'єктивних якостей і суспільних вимог та знаходження певного балансу між ними. В.Ф.Сафін визначає самовизначення як самостійний етап соціалізації, всередині якого індивід набуває готовності до самостійної, творчої діяльності на основі усвідомлення і співвіднесення «хочу» – «можу» – «є» – «вимагають» і стає спроможним приймати самостійні рішення відносно життєвих цілей, які мають для нього зміст та значення для суспільства [33, 127].

Виходячи з узагальнення досліджень, В.І.Войтко (за О.І.Вітковською) [9] професійне самовизначення трактує як усвідомлений вибір професійної діяльності. Суть професійного самовизначення полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною власних індивідуально-психологічних особливостей і співвідношення своїх можливостей з психологічними вимогами професії; усвідомлення своєї ролі у даній системі соціальних відносин та своєї відповідальності за успішне виконання діяльності і реалізацію своїх можливостей, а також самореалізацію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

Успіх професійного самовизначення багато у чому залежить від власної активності суб'єкта, від його життєвої позиції, що дозволяє учням цілеспрямовано, усвідомлено, активно здійснювати вибір професійної діяльності та підготовку до неї. Цю думку найбільш яскраво розкриває І.С.Кон [18], який підкреслює, що феодальне суспільство чітко обмежувало рамки «вільного самовизначення» особистості, тоді як в новий час людина стає кимось в результаті власних зусиль. Отже проблема професійного самовизначення – це не лише проблема вибору професії, а й проблема самовизначення особистості в існуючому світі, яка б змогла реалізувати свої потенційні здібності і таланти, а в ідеалі і розвинути їх. Особистість аналізує свої таланти, переконання, бажання тощо, тобто намагається усвідомити, ким вона є зараз і визначає, ким би вона хотіла бути в майбутньому. Це дозволяє зробити висновок, що *особистісне самовизначення є основою професійного самовизначення особистості.*

Розглядаючи самовизначення у контексті цілісного життя особистості, О.І. Війтківська [9] виділяє три його аспекти: духовний, психічний і соціально-психологічний. Духовна сторона проблеми полягає в актах вибору, самопізнання і виявлення свого призначення, які є головними рушійними силами, що спрямовують розвиток особистості і

визначають її долю. Психічна сторона особистості висвітлюється через складний комплекс відчуттів людини, особливості сприймання нею дійсності й систему відносин, що формується в індивідуальному досвіді особистості й історично впливає на її стосунки, дії, вчинки та рішення. Соціально-психологічний аспект самовизначення виявляється у потребі визначення свого місця в людській діяльності і соціальних стосунках.

В цих та інших дослідженнях доводиться: по-перше, що потреба у самовизначенні виникає на певному етапі онтогенезу; по-друге, потреба у самовизначенні розглядається як потреба у формуванні певної ціннісно-сислової системи, в котрій злиті уявлення про світ та про себе; формування цієї смислової системи передбачає знаходження відповіді на питання «Для чого живу?». Цінності тісно пов'язані з уявленнями про зміст життя, котрий є одночасно і основою розвитку особистості, і його результатом; по-третє, самовизначення нерозривно пов'язане з такою суттєвою характеристикою юнацького віку, як спрямованість в майбутнє; по-четверте, самовизначення передбачає вибір професії, але не зводиться до нього.

Ці положення є ключовими для побудови теорії самовизначення і, зокрема, професійного самовизначення. Доповнюючи вищеописані дослідження, Є.О. Клімов стверджує: «Професійне самовизначення є системоутворюючим центром для всієї системи можливих «самовизначень» підростаючої людини як суб'єкта діяльності і громадянина» [17, 14].

Таким чином, в сучасній психології професійне становлення особистості розглядається як складова частина її загального розвитку [11; 12; 15; 19; 26; 29 та ін.], а професійне самовизначення – як форма життєвого, особистісного самовизначення [21; 37; 39 та ін.].

За даними Г.Крайга, Ф.Райса, [19; 31], більшість теорій професійного розвитку можна віднести до п'яти основних напрямків: диференційно-діагностичного; психоаналітичного; теорії рішень;

типологічного; теорії розвитку. Найбільш близькими для нашого дослідження за своїми теоретичними положеннями є теорії розвитку. Останні орієнтовані на педагогічну практику, професійний розвиток вони розглядають в контексті онтогенетичного розвитку особистості. Одним із перших, хто займався цим питанням, був Е.Гінзберг (теорія компромісу з реальністю). Автор розглядав професійний вибір як довготривалий процес, такий, що триває більше десяти років, і містить у собі низку взаємопов'язаних рішень. Закінчується цей процес *компромісом між зовнішніми (кон'юнктура, престиж) і внутрішніми факторами (індивідуальні здібності і т.п.)*. Елі Гінзберг виділяє три стадії професійного самовизначення: стадія фантазії, гіпотетична стадія і реалістична стадія (за Л.Хьелом) [37].

На початку 50-х років Д. Супер [37] на основі цієї стадіальної моделі професійного самовизначення створює теорію, в якій були враховані деякі недоліки концепції Е.Гінзберга: невикористання загальнопсихологічних закономірностей, механічне співвіднесення професійних бажань і професійних реалій, недостатність методичного оснащення. Автор поєднав феноменологічні концепти з диференціальною психологією. Таке поєднання зробило його теорію однією з найпоширеніших теорій професійного розвитку. Для теорії Д.Супера характерне не лише звертання до поняття стадіальності професійного розвитку, але й до поняття Я-концепції. Я-концепція у дослідника має широке й універсальне значення. Фактично завдяки їй *професійне самовизначення постає як невід'ємний елемент особистісного*. Вчений вважає, що професійний розвиток полягає, по суті, в розвитку і реалізації «Я-концепції».

У психологів-гуманістів [24; 25; 27 та ін.] в найбільш закінченій формі показано взаємозв'язок і єдність професійного та життєвого самовизначення.

Вони доводять, що *вибір професійної діяльності зумовлює відповідний стиль життя людини, тип її особистості*. Ієрархічна схема потреб особистості, яку запропонував А.Маслоу, є однією із вдалих ілюстрацій такого підходу до професійного самовизначення. Автор вважає, що задоволенню вищого рівня потреб передують задоволення попереднього йому. Хоча він і припускав можливість виключення, вважаючи, що існують люди, наприклад, творчі, які здатні розвивати свій таланти, не зважаючи на соціальні проблеми та інші труднощі. В цьому аспекті А.Маслоу вводить *поняття «самоактуалізації»*, під яким розуміє прагнення людини, бажання стати тим, ким вона може стати. Музиканти повинні грати музику, художники повинні малювати, поети повинні писати вірші, якщо вони бажають бути у злагоді з самими собою. Люди повинні бути тим, ким вони можуть стати. Вони повинні бути вірними своїй природі. Автор вказує, що *самоактуалізація є вищим рівнем потреб людини* (див. рис.1.1).

Рис.1.1. Взаємозв'язок ієрархічних потреб особистості з її життєвою позицією за А.Маслоу

Особистість може в найбільшій мірі самоактуалізуватись лише через захопленість значущою для неї працею. Думку А.Маслоу з цього питання поділяє В.Франкл, вважаючи, що самоактуалізація є наслідком здійснення смислу і, отже, не повинна виступати самоціллю.

Теорії розвитку близькі до гуманістичних і інших феноменологічних теорій, які розвиток особистості трактують як процес становлення її Я. Серед них найбільш інтегративною є концепція психосоціального розвитку особистості Е.Еріксона [40].

Автор називає Я-концепцію «ідентичністю Еґо» індивіда або узгодженим самосприйманням індивідом власної особистості. За Е.Еріксоном процес самовизначення (як формування ідентичності) є тривалим та складним, і поєднує особистісну, ідеологічну і професійну ідентичність, які є формами самовизначення. Ідентичність забезпечує неперервність минулого, сьогодення і майбутнього індивідуума. Вона приводить особистісні схильності і таланти у відповідність з ідентифікаціями і ролями, які надані індивідові батьками, ровесниками і суспільством. Допомагаючи людині дізнатись про своє місце в суспільстві, особиста ідентичність також забезпечує основу для соціальних порівнянь. І, врешті, внутрішнє почуття ідентичності допомагає визначити напрямок, цілі і сенс майбутнього життя індивідуума.

З аналізу теорій різних дослідників, які намагалися теоретично вирішити проблему професійного вибору впливає, що професійне самовизначення – це не лише процес прийняття рішень щодо вибору професійної діяльності на основі власних потреб, інтересів, здібностей, системи цінностей. Це одна із форм активності особистості, де професійна діяльність є особистісною цінністю. Як наслідок цього – професійна самовизначеність є способом реалізації суб'єктивних властивостей особистості, стилю свого життя.

Узагальнюючи дослідження Я-концепції вітчизняних і зарубіжних вчених, можна зазначити, що ця концепція відображає сприймання людиною самої себе, яке формується в результаті рефлексії та через взаємодію зі значущими для неї людьми. З цього випливає, що набуття власної ідентичності, в тому числі професійної, залежить від сформованості Я-концепції, тобто від адекватності уявлень людини про саму себе. Самопізнання, основане на порівнянні себе з оточуючими, стає частиною самовизначення, а питання «Який?» – частиною питання «Як і навіщо живу?». Схематично взаємозв'язок самосвідомості і професійного самовизначення зображено на рис. 1.2, який ілюструє роль свідомості і механізмів самосвідомості в процесі останнього.

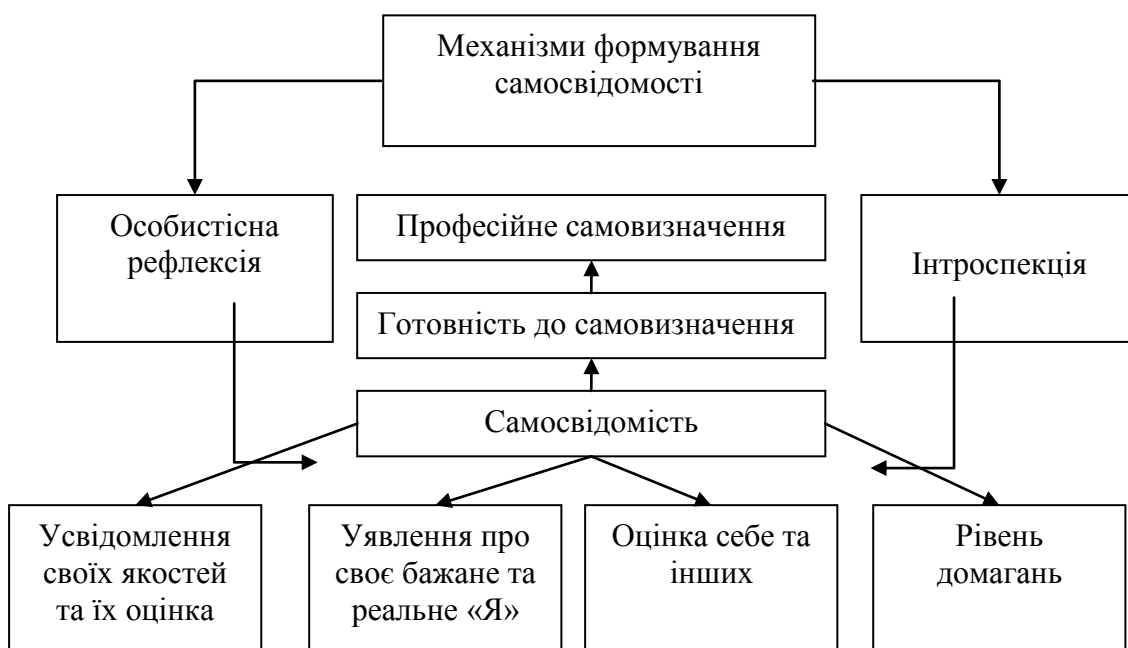

Рис.1.2. Взаємозв'язок самосвідомості та професійного самовизначення

Як засвідчують дослідження [16; 22; 34 та ін.], в основі професійного самовизначення лежить життєва позиція, яку займає суб'єкт. Остання – це сукупність життєвих цінностей, ідеалів, переконань, відносин та знайдений характер їх реалізації, який і визначає подальшу життєву спрямованість даного індивіду. Життєва позиція значно впливає на професійне самовизначення особистості,

оскільки в обраній професійній діяльності суб'єкт знаходить спосіб її реалізації.

Будь-який вибір професії повинен бути свідомим, а отже мотивованим [22]. За визначенням О.М.Леонтьєва мотив – це об'єкт, який відповідає тій чи іншій потребі, спонукає і спрямовує діяльність людини. Той факт, що в різний час людина може мати різні потреби, дозволяє нам зробити висновок про те, що мотиви не стабільні, а змінні та динамічні. При цьому їх ієрархія зумовлюється не лише ієрархією потреб людини, але й соціально-економічними змінами в житті суспільства, культурою суспільства, груповою свідомістю та поведінкою.

Вибір індивідом тієї чи іншої діяльності зумовлений низкою мотивів. В одному випадку домінуюче значення мають соціальні мотиви, які проявляються в бажанні принести максимальну користь суспільству, в іншому переважає прагнення до самореалізації, реалізації своїх можливостей і розвитку своїх здібностей, у третьому – прагнення до задоволення матеріальних потреб тощо. Гармонійна і цілісна особистість формується лише при умові рівноваги всіх трьох мотиваційних факторів. Усі мотиви, які впливають на вибір професійної діяльності, можна поділити на три групи: внутрішні, зовнішні або їх відсутність, тобто амотивація (рис. 1.3.).

До внутрішніх мотивів відносять, перш за все, прагнення до самореалізації, самоствердження, саморозкриття. Серед зовнішніх позитивних мотивів вибору майбутньої професії важливим є мотив успіху та мотив досягнення. Лише позитивна мотивація сприяє адекватному професійному самовизначенню.

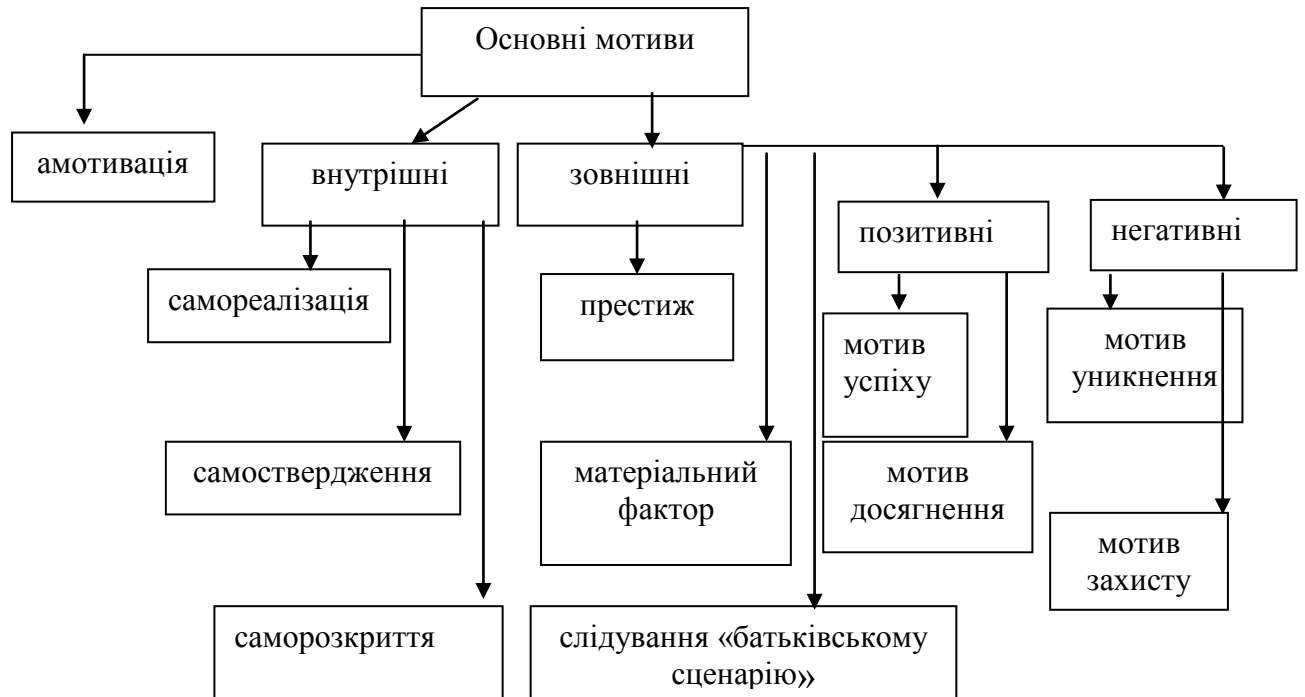

Рис.1.3. Мотиви вибору професійної діяльності

Відомо, що мотив – це внутрішнє спонукання людини до певного виду діяльності, пов’язане з задоволенням відповідної потреби. Оскільки професійне самовизначення є однією з форм активності людини, то в його основі має лежати низка потреб особистості.

Узагальнення феномену професійного самовизначення дозволяє виділити основні його компоненти та представити їх схематично на рис.1.4. У відповідності до схеми можна констатувати, що для здійснення адекватного вибору сфери професійної діяльності, людина повинен визначити, що він собою являє, в якій сфері він міг би найбільше проявити себе і до якого виду трудової діяльності він зміг би в найбільшій мірі пристосуватися. Для цього він повинен визначитись з домінуючими мотивами професійного самовизначення, життєвими планами та цілями, життєвою позицією та ієрархізувати власну систему цінностей.

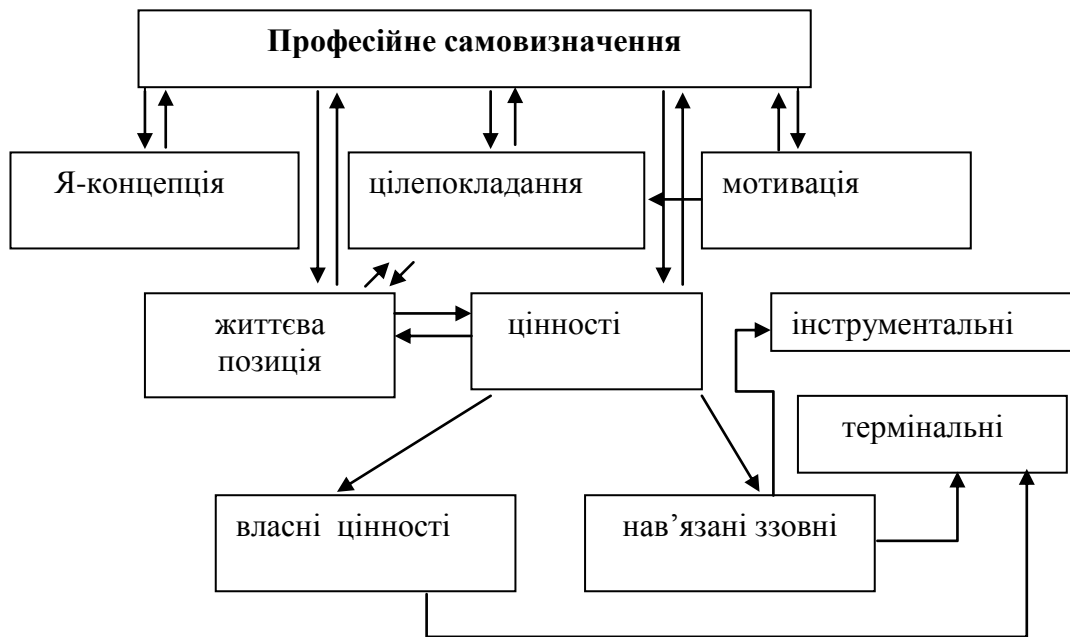

Рис.1.4. Структура професійного самовизначення

Таким чином, виходячи з наведеної структури індивід, вибираючи професію, по суті вибирає стиль життя.

1.3. Особливості чинників професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці

Потреба у самовизначенні за даними Л.І.Божович виникає на певному етапі онтогенезу і припадає на ранній юнацький вік (16-17 років). Особистісне і, особливо, професійне самовизначення вважається головним новоутворенням старшого шкільного віку, оскільки власне у самовизначенні юнацтво реалізує досвід і систему цінностей, здобуті на попередніх етапах онтогенезу, і водночас продовжує своє становлення як суб'єкт власної життєдіяльності.

Це багато в чому характеризує соціальну ситуацію розвитку, в якій відбувається становлення особистості в ранньому юнацькому віці [12; 14 та ін]. Однак, як показують подальші дослідження [27; 38], в старшому шкільному віці формується не самовизначення, як таке (особистісне, професійне, життєве), а психологічна готовність до

нього. І. В. Дубровіна доводить, що в старших класах ми не можемо говорити про самовизначення як таке, а лише про готовність до нього, тому що «... ми маємо справу лише з намірами, бажаннями, планами на майбутнє, які ще не реалізовані в дійсності, в самотійному дорослому житті» [15, 36].

Проблема професійного самовизначення не може бути успішно розкрита без вирішення задач особистісного та життєвого самовизначення, включаючи покладання життєвих цілей та проектування себе в майбутнє, тобто юнак вже починає дивитися на сьогодення з позиції майбутнього, що багато в чому визначає його вибір професійної діяльності.

Від мрій підлітка стосовно майбутнього самовизначення юнацтво відрізняється тим, що воно базується на стійко сформованих інтересах та прагненнях індивіда, передбачає врахування власних можливостей та зовнішніх обставин, спирається на світогляд та систему цінностей юнака та пов'язане з реальним вибором професійної діяльності.

В цьому аспекті характерною рисою юнацького віку є формування життєвих планів [39]. З одного боку, життєвий план виникає в результаті узагальнення та закріплення цілей, які ставить перед собою особистість, інтеграції та ієрархізації її мотивів, становлення ціннісних орієнтацій. З іншого боку, життєвий план виникає тоді, коли предметом роздумів стає не лише кінцевий результат, але й шляхи його досягнення та ті суб'єктивні та об'єктивні ресурси, які йому для цього знадобляться.

Узагальнюючи дослідження, можемо говорити, що, успіх професійного самовизначення залежить від успіху особистісного самовизначення та набуття власної ідентичності. Специфікою юнацького віку є диференціація спрямованості інтересів та розвиток спеціальних здібностей, які часто пов'язані з видом професійної діяльності, яку обирає юнак.

Складність особистісного і, відповідно, професійного самовизначення виникає тоді, коли за дитиною від народження, а точніше від біологічної статі закріплюється певна соціальна роль (наприклад: «дівчина не може бути моряком, льотчиком і т.п.»).

На основі аналізу особливостей розвитку особистості в ранньому юнацькому віці можна констатувати, що готовність до професійного самовизначення – одне з найважливіших новоутворень цього вікового періоду. У цей час складаються не лише об'єктивні (зовнішні), а й суб'єктивні (внутрішні) передумови професійного самовизначення. Суб'єктивні передумови: перехід когнітивної сфери і самосвідомості на якісно новий рівень, потреба в переоцінці системи цінностей та пошуку сенсу життя, ієрархізація і стабілізація мотиваційної сфери, ідентифікація з майбутньою професійною діяльністю, потреба самореалізуватися і самовиразитися в ній. Об'єктивні передумови: об'єктивна необхідність вступу в «доросле» життя, невід'ємним атрибутом якого є професійна активність.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження

Готовність до професійного самовизначення – одне з основних новоутворень періоду ранньої юності. Саме в 10 класі юнак робить попередній вибір професійної діяльності і вже в 11 класі приймає майже конкретне рішення щодо майбутньої професії і здійснює її реальний вибір. Професійне самовизначення базується на усталених інтересах і прагненнях суб'єкта, передбачає врахування власних можливостей та зовнішніх обставин.

У нашому емпіричному дослідженні ми виходили з положення, що професійне самовизначення є невід'ємною складовою особистісного самовизначення, і виступає у якості особливої форми активності людини, як процес свідомого вибору професійної діяльності. В основі цього процесу лежить усвідомлення особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності та відповідної системи соціальних відносин. Оскільки професійне самовизначення є складним структурно-динамічним процесом, нами ставилася мета дослідити особливості його розвитку та становлення у дівчат та хлопців юнацького віку.

Базою дослідження були середня загальноосвітня школа № 52 м. Херсона та Херсонський державний університет. Загалом вибірка складала 90 осіб, серед них учні 10-11 класів та студенти-першокурсники ХДУ.

За допомогою розробленої нами анкети «Мій вибір професії» (додаток А) ми намагалися з'ясувати *фактори і мотиви вибору* майбутньої професійної діяльності сучасними старшокласниками.

Досліджуваним пропонувалося дати відповідь на питання: чи обрали вони майбутню професійну діяльність і якщо так, то ким вони вирішили стати в майбутньому та чому саме вони зробили такий вибір (питання 1). Відповіді на ці питання дали змогу виявити реальний вибір професійної діяльності сучасними старшокласниками та визначити, яким професіям і чому саме їм вони надають перевагу. Далі визначалася *ієрархія мотивів вибору* професійної діяльності. Учням було запропоновано вибрати те, що їх найбільше приваблює в майбутній професії: її престиж, висока заробітна плата, можливість самореалізуватися, принести користь іншим, підвищити рівень знань та вмінь, цікава робота, прагнення до слави тощо (питання 4). Такі показники дали змогу визначити, на що в першу чергу орієнтується сучасна молодь при виборі професії. Окрім цього досліджуваним необхідно було визначити, хто в найбільшій мірі вплинув на їх вибір: товариші, батьки, інші референтні особи, чи зробили вони його самостійно. При самостійності зробленого вибору також враховувалось, чому молода людина знехтувала думкою оточуючих (питання 3).

Окреме питання анкети присвячувалося дослідженню ідеально-бажаних виборів юнацтва. Ідеально-бажаний вибір особистості, тобто такий, який задовольняв би не лише фізіологічні, але й вищі рівні її потреб, виявлявся шляхом уявного розміщення суб'єкта в ідеальні умови. Юнакам пропонувалося обрати професію, якій вони віддали б перевагу за умови, що всі професії високооплачувані, а вони мають можливість обрати будь-яку з них. При цьому досліджувані мали аргументувати свій вибір. Співставлення реального та ідеально-бажаного виборів дало змогу виявити, орієнтується особистість лише на зовнішні фактори при виборі професії, чи враховує при цьому також і *необхідність задоволення внутрішніх потреб*. При аналізі відповідей з'ясуувалась усвідомленість, зваженість зробленого вибору (див. додаток А, питання 7).

Професійний вибір також залежить від *сформованості Я-концепції, від успіху набуття власної ідентичності*. Усвідомлення власного Я сприяє прийняттю правильного рішення та полегшує цей процес. І навпаки, не-усвідомлення власного Я призводить до складності професійного самовизначення.

У зв'язку з цим два питання анкети (п'яте та шосте) були присвячені вивченню змістовних характеристик Я-концепції в ранньому юнацькому віці. Учням та студентам було запропоновано дати декілька *характеристик власного Я (реального та динамічного) у наступних соціальних ролях*: товариша, сина (доньки), людини, учня, хлопця (дівчини), індивідуальності. Аналіз довільних висловлювань юнаків та дівчат за анкетною проводився у три серії на основі контент-аналізу. У першій серії будувались Я-образи сучасного юнацтва відповідно до різних соціальних ролей. У другій серії досліджуваним необхідно було проаранжувати у відповідності до їх суб'єктивної оцінки пред'явлені якості-характеристики Я-образів. У третій серії з метою вивчення структури Я-концепції юнакам та дівчатам пропонувалось оцінити власні Я-образи в плані наявності та розвинутої емпатійних, ділових, вольових та моральних якостей.

Основні *потреби юнацтва* визначалися за допомогою адаптованої методики діагностики рівнів задоволення потреб особистості [29, 624]. Школярам та студентам було запропоновано розмістити 15 тверджень у відповідності до зростання їх значущості для них. На основі цього було виділено *п'ять груп потреб*: матеріальні потреби, потреби в безпеці, соціальні (міжособистісні) потреби, потреби у визнанні та потреби у самовираженні. Результати методики дали змогу встановити ієрархію основних потреб і, як наслідок, систему цінностей у юнаків і дівчат.

2.2. Аналіз результатів дослідження особливості професійного самовизначення у дівчат та хлопців

Метою нашої роботи було визначення особливостей професійного самовизначення у дівчат та хлопців юнацького віку, що зумовлюються гендерними відмінностями. На думку ряду авторів гендерні відмінності у найбільшій мірі проявляються в пубертатний період та на перших етапах постпубертатного розвитку [19; 23 та ін.]. Така ситуація зумовлена декількома факторами. По-перше, дівчина починає швидше дозрівати, ніж хлопець, що призводить не лише до фізіологічних, але й до психологічних змін. По-друге, це зумовлено соціальними функціями, які традиційно закріплені за певною статтю.

Дослідження *мотивів вибору* професійної діяльності в ранньому юнацькому віці дозволило виявити значущість ряду факторів при виборі професії та встановити їх ієрархію. Зазначені результати дослідження представлено в табл. 2.1.

Цікаві результати отримані при аналізі динаміки мотивів вибору професії учнями 10 та 11 класів. Так, якщо в 10 класах перше місце посідають такі мотиваційні фактори, як «цікава робота» (37%) та «можливість самореалізуватися» (38%), то вже в 11 класі вони поступаються таким факторам, як «висока заробітна плата» (53%) та «престиж професії» (47%), тобто матеріальний фактор стає домінуючим.

Мотиви обраної професії можуть свідчити про життєві цінності та пріоритети особистості, але не зводиться до них, оскільки в ранньому юнацькому віці відбувається переосмислення життєвих цінностей, їх усвідомлення, формування більш стійкої системи ціннісних орієнтацій. Саме тому і спостерігаються різкі зміни в мотивах вибору професії між учнями 10, 11 класів та студентами перших курсів вищих навчальних закладів, оскільки юнацтво знаходиться в процесі набуття власної ідентичності, в пошуку особистого стилю життя.

Таблиця 2.1

Ієрархія мотивів професійного вибору старшокласників (у %)

№ п. п.	Мотив	10 кл.	Ранг	11 кл.	Ранг	Σ	Ранг	1 курс	Ранг
1	висока заробітна плата	34	3	53	1	43	1	14	6
2	цікава робота	37	2	43	3	40	2	26	3
3	Престиж	31	5	47	2	39	3	20	5
4	Можливість самореалізації	38	1	40	4	39	4	28	2
5	підвищення рівня знань, умінь	32	4	34	5	33	5	31	1
6	принесення користі людям	26	6	20	6	22	6	25	4
7	прагнення слави	14	7	2	7	8	7	5,4	7

*Примітка: * загалом десяти та одинадцяті класи.*

Результати дослідження показали, що відбувається значний стрибок у розвитку самосвідомості при переході старшокласників до навчання у вищих навчальних закладах. Студентство починає орієнтуватися на задоволення вищих рівнів потреб особистості. Зовнішні мотиви поступаються внутрішнім. Так, якщо «висока заробітна плата» посідала перше місце в системі ієрархії мотивів старшокласників (соціальний аспект самовизначення), то у першокурсників вона займає останнє місце, поступаючись «можливості самореалізації» та «підвищенню» рівня знань і умінь (духовний аспект самовизначення). Порівняно зі старшокласниками у студентів у більшій мірі розвинене

прагнення своєю діяльністю приносити користь людям. У першокурсників цей мотив посідає четверте місце, а у школярів – передостаннє. Одностайні старшокласники і студенти у ставленні до слави. Прагнення слави займає останнє місце в їх системі мотивів. Очевидно, цей результат відображає загальну закономірність становлення мотиваційно-потребової сфери особистості: домінування мотиву прагнення слави виявляється у дуже незначної частини людей [15; 27].

Аналіз отриманих даних з точки зору впливу гендерних відмінностей дозволяє стверджувати, що перш за все вони зумовлюють певні особливості в усвідомленні й диференціації системи мотивів, які в свою чергу детермінують відмінності в мотивах вибору професії юнаками та дівчатами (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Ієрархія мотивів професійного вибору старшокласників (у %)

№ п.п.	Мотив	Хлопці	Ранг	Дівчата	Ранг
1	Престиж	41	1	37	4
2	Висока заробітна плата	38	2,5	50	2
3	Цікава робота	38	2,5	43	3
4	Підвищення рівня знань, умінь	32	4	34	5
5	Можливість самореалізації	27	5	51	1
6	Принести користь людям	14	6	30	6
7	Прагнення до слави	11	7	5	7

Так, якщо у мотиваційній сфері юнаків домінуючі місця посідають такі мотиви, як престиж професії (41%), висока заробітна плата (38%) та цікава робота (38%), то у дівчат ця сукупність мотивів доповнюється можливістю самореалізації. Причому ієрархія мотивів у них також різна. Для дівчат найбільш значущим мотивом є можливість

самореалізації (51%), далі йдуть такі мотиви як наявність високої заробітної плати (50%), цікава робота (43%), престижність професії (37%).

Результати нашого дослідження дещо суперечать загальноприйнятим поглядам, зокрема, що у майбутній професії дівчат цікавить перш за все цікавість роботи та можливість приносити користь; а хлопців перш за все цікавить заробітна плата і при цьому цей мотив притаманний хлопцям у більшій мірі, ніж дівчатам [16; 19; 25 та ін.]. Результати, що отримані нами, свідчать про наявність у сучасних дівчат стійкої потреби у самостійності й незалежності, не лише психологічної, але й фінансової на противагу тому, що такі прагнення традиційно вважались прерогативою чоловіків, а не жінок.

Для більшої половини дівчат професійна діяльність виступає умовою самореалізації. В цьому яскраво проявляється усвідомлення ними нерозривності професійного та особистісного самовизначення. Яскраве вираження потреби в самореалізації у більшій кількості дівчат, ніж хлопців можна також пояснити й тим, що дівчата раннього юнацького віку у більшій мірі, ніж юнаки починають прагнути реалізації своїх здібностей і можливостей на ниві кар'єри. Дівчата продовжують (стосовно підліткового періоду) дещо випереджати юнаків і в становленні особистісної зрілості та розширенні соціального досвіду, хоча цей висновок не можна вважати однозначним. Те, що у два рази більше дівчат, ніж хлопців заявили, що вони завдяки професійній діяльності бажають приносити користь людям, ще не є ілюстрацією дієвості цих прагнень. Це може бути пов'язане з тим, що дівчата у більшій мірі, ніж хлопці, прагнуть до соціально схвалюваних відповідей. Одноставними залишаються юнаки й юнки у мотиві підвищення рівня знань і умінь.

Перелічені фактори в деякій мірі сприяють більш швидкому формуванню психологічної готовності до особистісного

самовизначення, а отже, й до професійного самовизначення у дівчат порівняно з хлопцями.

Оскільки в основі мотивації суб'єкта лежать його потреби, то наступний напрямок дослідження був присвячений вивченню потреб юнаків та дівчат, тобто аналізу вікової диференціації мотиваційно-потребової сфери юнацтва (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка мотиваційно-потребової сфери юнацтва (у %)
за тестом «Основні потреби»

№ п. п.	Потреба	10 кл.*	Ранг	11 кл.*	Ранг	I курс*	Ранг	Загалом	Ранг
1	соціальні потреби	24,7	3	24,0	2	21,1	3	23,3	3
2	потреба в безпеці	27,0	1	27,0	1	24,5	2	26,2	1
3	потреба в самовираженні	22,0	4	23,0	4	20,7	5	21,9	4
4	матеріальні потреби	20,0	5	18,0	5	20,9	4	19,6	5
5	потреба у визнанні	24,8	2	23,8	3	24,7	1	24,4	2

Примітка: * - максимально можлива кількість балів у кожній групі потреб становить 42.

В цілому можна констатувати, що сфера потреб у юнацтва малодиференційована й неясково виражена. Із 42 можливих балів старшокласники і першокурсники оцінювали виразність власних потреб максимально у 26 балів. Такі обставини зумовлюють, очевидно, низьку мотивацію, інфантилізм, які часто спостерігаються у сучасної молоді.

При визначенні ієрархії сфери потреб для досить значної частини юнацтва найголовнішими потребами виявились потреба в безпеці, потреба у визнанні та соціальні потреби. Менш значущими, однак

досить важливими, є потреба в самовираженні та матеріальні потреби. Потреба в безпеці оцінена юнацтвом у 26 балів, потреба у визнанні – у 24 бали, соціальні потреби – у 23 бали, потреба в самовираженні – у 22 бали, матеріальні потреби – у 20 балів.

На наш погляд, переважання потреби в безпеці у сучасної молоді пояснюється їх власною соціальною ситуацією розвитку та соціально-економічною ситуацією в країні. Старшокласники повинні визначитись, ким вони є зараз, спроектувати себе в майбутнє, тобто яким і ким вони бажають стати та зробити реальний вибір професійної діяльності. Школярі втрачають стабільність, в якій вони звикли перебувати. Вони повинні прийняти низку рішень відносно свого майбутнього, і саме ця невизначеність призводить до того, що потреба в безпеці в цей віковий період стає домінуючою. Економічна й політична нестабільність в країні сприяє ще більшому зростанню цих проблем.

У першокурсників потреба в безпеці поступається потребі у визнанні, що проявляється в екстравертивній поведінці юнацтва. Студентам понад усе потрібне визнання їх знань, досвіду, всього того, чого вони досягли за роки навчання у школі та набули нового у вузі. В той же час потреба в безпеці (що за рангом на другому місці) актуалізується проблемами соціально-психологічної адаптації до умов навчання у вищому навчальному закладі. Хоча студенти й реалізували свій вибір, однак їм необхідно пристосовуватись до нових умов навчання, життя і взаємодії. Ці процеси, безперечно, породжують певний рівень тривожності і невпевненості.

Статеворольова диференціація мотиваційно-потребової сфери виявилася малоінформативною. Результати дослідження показали, що ієрархії потреб юнаків та дівчат різняться несуттєво. Виняток становить *потреба у визнанні*, яка посідає перше місце у системі потреб юнаків та поступається *потребі у безпеці у дівчат*. Домінування потреби у визнанні у юнаків можна пояснити тим фактом, що для них це час

набуття психосексуальної ідентичності, усвідомлення та самовідчуття себе як гідного представника певної статі. Саме тому у юнаків виникає потреба у визнанні (як особами протилежної статі, так і батьками, вчителями тощо) як прагнення до визначення власного місця в системі соціальних ролей. Важливість потреби в безпеці для сучасних дівчат може свідчити про їх фемінінні якості. В той же час, не можна не відмітити, що якщо у юнаків мотив престижності професії логічно узгоджується із потребою у визнанні, то у дівчат ми спостерігаємо, на перший погляд, алогічну комбінацію: з одного боку домінуючим є мотив самореалізації, а з іншого – потреба у безпеці. Таку нелогічність та неузгодженість, на нашу думку, можна пояснити тим, що сучасні дівчата в особистісному становленні більше орієнтуються саме на себе, і власну захищеність бачать у професійній діяльності, як умови для самореалізації.

З метою визначення особливостей особистісного становлення ми зробили спробу порівняти особливості Я-концепцій юнаків та дівчат. Результати дослідження представлені в табл. 2.4 – 2.8.

Як видно з нижченаведеної табл. 2.4, юнаки зазнавали більших труднощів при характеристиці себе як товариша, особливо це важко було зробити десятикласникам: 20% юнаків взагалі не змогли охарактеризувати себе як друга.

Слід відмітити, що дівчата в більшій мірі, ніж хлопці, схильні характеризувати себе як друга, який здатний розуміти та допомагати іншому. Проте, з віком кількість таких юнок зменшується. Це, можливо, зумовлено тенденцією розраховувати в особистісному становленні лише на власні сили. Самою значущою якістю для дівчат у прояві дружніх стосунків є вірність.

Таблиця 2.4

Гендерні особливості особистісних характеристик
соціальної ролі товариша (у %)

Якість	Хлопці				Дівчата			
	10 кл.	11 кл.	1 курс	Загалом	10 кл.	11 кл.	1 курс	Загалом
Я реальне	20,0	30,0	28,3	26,1	64,0	35,9	45,6	48,5
Вірний								
Хороший	27,5	20,0	35,8	27,7	0,0	20,5	10,8	10,4
допомогаючий	2,5	0,0	3,7	2,0	29,0	23,0	21,7	24,5
розуміючий	17,5	10,0	0,0	9,2	32,0	12,8	6,5	17,1
не знаю	20,0	5,0	4,0	9,6	8,0	0,0	6,5	4,8
Я динамічне	17,5	30,0	20,7	22,7	32,0	28,2	34,7	31,6
Вірний								
Хороший	15,0	15,0	20,7	16,9	4,0	12,8	13,0	9,9
Надійний	5,0	5,0	16,9	8,9	0,0	2,5	8,7	3,7
допомогаючий	5,0	5,0	3,7	4,5	28,0	12,8	10,8	17,2
не знаю	22,5	10,0	9,4	13,9	16,0	7,7	19,5	14,4

У майбутньому юнаки та дівчата бачать себе не лише вірними, а й надійними товаришами, хоча загалом менша кількість молодих людей характеризує себе позитивно як товариша через 10 років. Можна припустити, що зменшення незначущості товариських рис для сучасних молодих людей є наслідком впливу індивідуалістської психології, яка охоплює наше суспільство.

Характеризуючи себе в даній соціальній ролі, дівчата вдавались до більш конкретизованого опису власного Я, в той час як юнаки – до більш абстрактного, узагальненого (хороший, нормальний). Загальною ознакою для дівчат і хлопців є те, що вони в цілому вважають себе

хорошими друзями і в майбутньому не планують працювати над розвитком якостей, які сприяли б дружнім стосункам.

Аналіз гендерних відмінностей образів Я в сімейних ролях показав, що в цілому юнацтво не зазнавало труднощів при вербалізації власного Я в даних ролях (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Гендерні особливості образів Я в сімейних ролях (у %)

Якість	Хлопці				Дівчата			
	10 кл.	11 кл.	1 курс	Загалом	10 кл.	11 кл.	1 курс	Загалом
Я реальне	17,5	25,0	9,4	17,3	36,0	25,6	26,0	29,2
Слухняний								
Хороший	22,5	2,5	20,7	15,2	4,0	12,8	4,3	7,0
Люблячий	0,0	20,0	13,2	11,0	24,0	25,6	17,3	22,3
не знаю	15,0	5,0	9,4	9,8	4,0	0,0	4,0	2,6
Я динамічне	12,5	25,0	15,0	17,5	60,0	23,0	13,0	32,0
Люблячий								
турботливий	17,5	10,0	5,7	11,0	28,0	28,2	8,7	21,6
Вірний	5,0	25,0	47,1	25,7	56,0	23,0	17,4	32,1
Коханий	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,8	13	8,6
не знаю	40,0	10,0	7,5	19,2	8,0	23,0	15,2	15,4

Старшокласники спроможні досить критично поставитись до себе та оцінити своє місце в сім'ї. Слід відмітити, що з віком юнаки у порівнянні з юнками значно рідше характеризують себе як слухняного сина. Це можна пояснити прагненням до незалежності, бажанням бути дорослим та орієнтуватися перш за все на власну думку. Ця особливість притаманна також і дівчатам, проте вони є більш чутливими, вразливішими, у них більш виражена близькість до родини і відповідно їм важче діяти всупереч батькам. З іншого боку, юнакам раніше

надається незалежність з боку батьків, оскільки вони є представниками сильної статі. Цікаво, що хлопці не бачать себе в образі коханого чоловіка в майбутній сім'ї. У дівчат частка «коханих» з віком поступово збільшується, однак, спостерігаємо у віковій динаміці різке зменшення частки дівчат, які бачать себе у майбутньому люблячими та турботливими жінками. Очевидно, такий дисонанс (жінка хоче бути коханою, не проявляючи турботи і кохання до чоловіка) і призводить до катастрофічного збільшення розлучень та конфліктів між подружжям.

У хлопців такі тенденції менш виражені. До того ж, велика їх частка бачить себе вірними чоловіками. За цим показником спостерігаємо протилежну динаміку у юнаків та юнок. Так, серед десятикласників лише 5,0% хлопців планує бути вірним своїй дружині, серед одинадцятикласників таких налічується 25%, а серед першокласників 47,1%. У дівчат бачимо зворотну динаміку, відповідно, 56,0%, 23,0% та 17,4%.

Таким чином, як ми бачимо, спостерігаються невтішні тенденції становлення статево-рольової ідентифікації. Особливо це стосується дівчат. У них розвивається споживацьке, прагматичне, егоцентричне ставлення до подружніх стосунків: егоїстична вимога кохання від інших без затрати душевних сил на актуалізацію, підтримку і розвиток цього почуття.

Найскладнішим завданням, як для юнаків так і для юнок, було охарактеризувати себе як представника *Homo sapiens* (табл. 2. 6).

У вербалізації власного Я значних труднощів зазнавали юнаки. Найчастіше хлопці характеризували себе своїм «улюбленим» поняттям «нормальний», тобто такий, який відповідає соціальним очікуванням і не відрізняється від загальноприйнятих норм. Як хлопці, так і дівчата майже не відмічали в себе рис, особливостей власної індивідуальності і неповторності.

Таблиця 2.6

Гендерні особливості характеристики образу Я
в ролі представника Homo sapiens (у %)

Якість	Хлопці				Дівчата			
	10 кл.	11 кл.	1 курс	Загалом	10 кл.	11 кл.	1 курс	Загалом
<i>Я реальне</i> Нормальний	22,5	25,0	24,5	24,0	4,0	2,5	8,7	5,0
Добрий	10,0	10,0	9,4	9,8	32,0	41,0	8,7	27,0
не знаю	20,0	10,0	13,2	14,4	8,0	0,0	10,8	6,2
<i>Я динамічне</i> Добрий	12,5	0,0	9,4	10,9	16,0	12,8	19,5	16,1
Розумний	7,5	5,0	7,5	6,6	0,0	5,1	10,8	5,3
Хороший	7,5	10,0	10,0	9,1	4,0	15,4	4,3	7,9
не знаю	50,0	25,0	13,2	29,4	16,0	5,1	15,2	12,1

В Я-реальному при описі власної особистості, окрім поняття «нормальний», найчастіше зустрічалась якість «добрий». В реальному сьогоденні більша частка юнаків і дівчат бачать себе добрими, ніж у майбутньому (через 10 років). На жаль, юнацтво не збирається працювати над розвитком своїх позитивних якостей, або ж взагалі не замислюється над майбутнім, не бачить власної життєвої перспективи. Для половини десятикласників життєва перспектива власного Я як людини взагалі є невизначеною. Онтогенетичний розвиток дещо нівелює різницю між хлопцями і дівчатами в цьому аспекті. Вже на першому курсі вищого навчального закладу Я-динамічне в обох статей набуває визначеного характеру. Характеристика динамічного Я юнок є різноманітнішою та змістовнішою у порівнянні з юнаками. Проте слід зазначити, що особистісні якості, які вони вживають для опису образів Я, спрямовані в основному на власне життя, власний внутрішній світ, а

не на інших. Наприклад, цілеспрямована (10,2%), врівноважена (8,7%), самовпевнена (4,3%) людина тощо.

Заслужують на увагу статево-рольові відмінності життєвих перспектив в аспекті майбутньої професійної діяльності (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Гендерні особливості показників, що відображають особистісні характеристики соціальних ролей в навчальній та професійній діяльності

Якість	Хлопці (у %)				Дівчата (у %)			
	10 кл.	11 кл.	1 курс	Загалом	10 кл.	11 кл.	1 курс	Загалом
<i>Я реальне</i>								
Лінивий	15,0	15,0	15,0	15,0	16,0	15,3	28,2	20,0
Старанний	20,0	10,0	26,4	18,8	28,0	20,5	32,6	27,0
Здібний	5,0	5,0	3,7	4,5	8,0	20,5	4,3	10,9
не знаю	5,0	5,0	5,6	5,2	4,0	0,0	0,0	1,3
<i>Я динамічне</i>								
Хороший	32,5	15,0	20,7	22,7	24,0	12,8	21,7	19,5
професіонал	5,0	5,0	5,0	5,0	16,0	0,0	8,7	7,5
знає справу	0,0	5,0	1,9	2,3	16,0	28,2	10,8	18,3
Відмінний	17,5	15,0	13,2	15,2	0,0	0,0	0,0	0,0
не знаю	37,5	5,0	9,4	17,3	16,0	7,7	17,4	13,7

Як видно з таблиці, здатність проектувати себе в майбутнє, а саме на сферу професійної діяльності, з'являється у юнок раніше, ніж у юнаків. Вони більш свідомо починають підходити до проблеми самовизначення. Про це свідчить досить висока частка старшокласниць, які звертають увагу на свої здібності. Хлопці, хоча й у меншій мірі звертають увагу на свої здібності, однак більш впевнено дивляться у майбутнє. Відносно велика частка з них вважає, що зможе бути відмінним спеціалістом. Серед дівчат не виявлено жодної, яка б в

майбутньому бачила себе відмінним спеціалістом. Дівчата вважають, що достатньо гарно знати свою справу. Частка юнацтва вважає, що лінощі при навчанні в школі та на студентській лаві у майбутньому не завадять їм стати хорошими й відмінними професіоналами, які добре знають свою справу. Такого типу суперечності було відмічено і в побудові інших змістовних характеристик соціальних ролей. Можна припустити, що такі результати є наслідком недорозвинутої особистісної рефлексії, антиципації та незрілої часової перспективи.

У юначок раніше, ніж у юнаків відбувається і психосексуальне самовизначення (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Гендерні особливості показників статево-рольової ідентифікації, що характеризують особистісні особливості сучасного юнацтва (у %)

Якість	Хлопці				Дівчата			
	10 кл.	11 кл.	1 курс	Загалом	10 кл.	11 кл.	1 курс	Загалом
Я реальне нормальний	17,5	30,0	13,2	20,3	4,0	5,1	10,8	6,6
привабливий	5,0	0,0	9,4	4,4	40,0	28,2	13,0	27,0
ласкавий	0,0	0,0	0,0	0,0	7,6	12,8	6,5	8,9
скромний	0,0	0,0	0,0	0,0	20,0	0,0	4,3	12,1
не знаю	20,0	10,0	10,0	13,3	4,0	0,0	15,2	6,6
Я динамічне привабливий	5,0	0,0	0,0	1,5	44,0	28,2	26,0	32,7
нормальний	10,0	10,0	1,8	7,2	4,0	2,5	4,3	3,6
ділова жінка	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,2	10,8	7,0
мужній	5,0	5,0	9,3	6,4	0,0	0,0	0,0	0,0
не знаю	37,5	25,0	15,0	25,8	16,0	5,1	17,4	12,8

Результати дослідження показали, що дівчата значну увагу приділяють своїй зовнішності, в той час як юнаки схильні

зосереджувати свою увагу на певних особистісних якостях, притаманних їм.

Як ми бачимо, дівчата в більшій мірі, ніж хлопці, ототожнюють особистісне самовизначення з професійним. В майбутньому хлопці себе бачать «мужніми чоловіками», а дівчата – «діловими жінками».

На основі контент-аналізу гендерних відмінностей Я-концепції у ранньому юнацькому віці можна представити деякі судження:

- юнаки у порівнянні з дівчатами зазнають більших труднощів у вербалізації власного Я образу в різних соціальних ролях;
- характеристика Я-образу юначок є змістовнішою та конкретнішою, тоді як характеристика власного Я юнаками носить маловизначений характер;
- у дівчат розвиток самосвідомості, психологічної готовності до особистісного, в тому числі професійного самовизначення та набуття власної ідентичності в онтогенезі завершується раніше, ніж у юнаків;

ВИСНОВКИ

1. Готовність до професійного самовизначення – одне з найважливіших новоутворень юнацького віку. Його основою є особистісне самовизначення, яке виступає як системоутворюючий центр всієї системи можливих «самовизначень».
2. Професійне самовизначення юнацтва не можна зводити лише до процесу прийняття рішень щодо вибору професійної діяльності на основі власних потреб, інтересів, здібностей, системи цінностей, воно є специфічною формою активності особистості, способом реалізації суб'єктивних, гендерних властивостей особистості та стилю життя.
3. Статеворольові відмінності як сукупність фізіологічних, психологічних, соціальних функцій зумовлюють певні особливості в усвідомленні й диференціації системи мотивів, потреб, Я-концепції, які детермінують професійне самовизначення юнацтва.
4. У сучасних дівчат юнацького віку відзначено стійке прагнення до самостійності й незалежності, як психологічної, так і фінансової на противагу тому, що такі якості традиційно вважалися прерогативою чоловіків, а не жінок. Визначено, що у мотиваційній сфері юнаків при виборі майбутньої професійної діяльності домінуючі місця посідають такі мотиви, як престиж професії, висока заробітна плата та цікава робота. Для дівчат найбільш значущим мотивом є можливість самореалізації, далі йдуть такі мотиви як наявність високої заробітної плати та цікава робота.
5. Сфера потреб в цілому у юнацтва малодиференційована. Домінуючою потребою сучасної молоді виявилася потреба в безпеці. Це пояснюється соціальною ситуацією розвитку цього вікового періоду та соціально-економічною ситуацією в країні. Необхідність приймати рішення відносно майбутньої професійної діяльності, економічна й політична нестабільність в країні породжують тривожність і невпевненість, призводять до зростання невизначеності соціальної

ситуації розвитку, у зв'язку з чим старшокласники втрачають стабільність.

6. Статеворольова диференціація ієрархії потреб юнаків та дівчат різниться несуттєво. Виняток становить потреба у визнанні, яка посідає перше місце у системі потреб юнаків та поступається потребі у безпеці у дівчат.

7. Юнацькій вік, як для хлопців, так і для дівчат, це час набуття психосексуальної ідентичності та професійного самовизначення. Однак, їх гендерні відмінності визначають певні відмінності у мотиваційно-потребовій сфері. Одночасне домінування *потреби у безпеці* та *мотиву самореалізації* при виборі професії у більшості сучасних дівчат обумовлюють більш швидке, порівняно з хлопцями, формування психологічної готовності до особистісного та професійного самовизначення, бо професійну діяльність дівчата бачать як умову самореалізації (духовний аспект самовизначення), що забезпечить їм власну захищеність (як можливість бути самостійною, забезпеченою, незалежною). У хлопців одночасне домінування *потреби у визнанні* та *мотиву престижу* професії, свідчить про їх розуміння себе як відособлених, автономних істот, які прагнуть до визначення власного місця в системі соціальних ролей (соціально-психологічний аспект самовизначення).

8. Визначення стеворольових відмінностей Я-образів, свідчить, що дівчата в більшій мірі, ніж хлопці, ототожнюють особистісне самовизначення з професійним. В майбутньому дівчата бачать себе «діловими жінками», а хлопці – «мужніми чоловіками». Отже у професійному самовизначенні хлопці орієнтуються на зовнішні орієнтири, а дівчата керуються активною природою «внутрішніх потреб» (самореалізація).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Речь, 2011. – 299с.
2. Актуальні проблеми соціалізації дівчат-підлітків / За заг. ред. Г.М.Лактионової. – К.: А.Л.Д., 2015. – 204с.
3. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / [пер. с англ. А. Боковиков] / А. Адлер. – Академический Проект, Гаудеамус, 2015. – 240 с. (Серия «Психологические технологии»).
4. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания – 5–е издание / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2019. – 272 с. (Серия «Мастера психологии»).
5. Баблюян З. Гендерна проблематика у психології // Теорія та історія фемінізму / З.Баблюян, Т. Булавина. – Харьков, 2016. – С.224 – 258.
6. Баскакова М. Е. Рівні можливості та гендерні стереотипи на ринку праці / М. Е. Баскакова . – К.: Дивосвіт, 2018. – 264 с.
7. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2014 – изд. 2-е. – 320с.
8. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 2016. – 420 с.
9. Війтковська О.І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості / О. І. Війтковська // Педагогіка і психологія. –2018. –№3. – С. 170 –174.
10. Вороніна О. А. Гендер и культура / О. А. Вороніна, Т. Кліменкова // Жінки та соціальна політика. – К. : КННДІ, – 2017. – С. 13 – 21.
11. Вопросы самоопределения личности и ее активности: Межвуз. сб. научн. тр. / Гл. ред. И. А. Фурманов. – Минск: БлГУ, 2015. – 159с.
12. Гарач Н.Р. Становлення особистісного самовизначення старшокласника: прийоми активізації / Н. Р. Гарач // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях: Наукові записки

- Ин-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2016. – Вип. 20.– Ч.1.– С. 95-120.
13. Гиллиган К. Иным голосом: психологическая теория и развитие женщин / К. Гиллиган // Этическая мысль: Научн.-публицист. чтения. 2012 / Общ. ред А.А. Гусейнова. – М.: МГУ имени М. Ломоносова, 2012. – С. 352-371.
14. Горностай П.П. Социализация личности и психологические роли / П.П. Горностай // Ананьевские чтения – 2017: Материалы юбил. науч. конф., посвященной 100-летию Б.Г.Ананьева. – СПб, 2018. – 274с.
15. Дубровина И. В. Современный старшеклассник. Проблемы самоопределения / И. В. Дубровина, А.В. Мудрик. – М.: АСТ, 2017. – 264 с.
16. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – Ростов-на-Дону: Феникс. – изд. 2-е, 2016. – 512с.
17. Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон. – М.: Академия, 2015.– 336 с. (Серия «Высшее профессиональное образование»)
18. Крайг Г. Психология развития / [пер. с англ. Е. Ю. Патяевой, Н. Н. Толстых, В. И. Шевяховой] / под ред. Д. А. Леонтьева / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2015 – изд. 4-е. – 992с.
19. Кудрявцев Т. В. Психологічний аналіз динаміки професійного самоусвідомлення особистості / Т.В. Кудрявцев, В. Ю. Шегурова // Практична психологія та соціальна робота.– 2014. – № 2. – С.51-69.
20. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Академия – изд.2-е, 2017. – 304с.
21. Леонтьев Д.А. Развитие идеи самоактуализации в работах А.Маслоу / Д.А. Леонтьев // Вопр. Психологи. – 2009. – №3. – С.54 – 65.
22. Майерс Д. Социальная психология / [пер. с англ. А. Александрова] / Д. Майерс. – СПб.: Питер. – изд. 3-е, 2016. – 684с.

23. Маслоу А. Психология бытия / [пер. с англ. С. Рогожина] / А. Маслоу. 3-е изд. – СПб. : Питер, 2011. – 304 с. (Серия «Мастера психологии»).
24. Маслоу А. Мотивация и личность / [пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухина] / А. Маслоу. 3-е изд. – СПб. : Питер, 2011. – 352 с. (Серия «Мастера психологии»).
25. Мясищев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев / под. ред. А. А. Бодалева – 4-е изд. – М. : МПСИ, Модэк, 2017. – 400 с. (Серия «Психологи России»).
26. Пенкарт Л.В. Мотиви вибору професійної діяльності у сучасному світі / Л.В. Пенкарт. – К: Лебідь, 2016. – 255 с.
27. Психология возрастных кризисов: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 2011. – 560 с.
28. Практическая психодиагностика: Методики и тесты/Сост. Д.Я.Райгородский. – Самара: БАХРАХ, 2015. – 672с.
29. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение в культурно-исторической перспективе / Н.С. Пряжников // Вопросы психологии. –1996. – №1. – С.13-16.
30. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб.: Питер, 2011. изд. 3-е. – 624с
31. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – изд. 3-е. СПб. : Питер, 2017. – 713 с. (Серия «Мастера психологии»).
32. Сафін В.Ф. Психологія вибору професійного становлення особистості / В.Ф. Сафін. – К.: Дивосвіт, 2019. –342 с.
33. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин. – М.: Политиздат, 1972. – 303с.
34. Федоришин Б. А. Психологічні особливості професійної підготовки підлітків / Б. А. Федоришин // Практична психологія та соціальна робота. 2014 – № 3-4. – С. 24-36.
35. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Новые пути в

психоанализе / [пер. с англ. В.В. Старовойтова] / К. Хорни. – СПб. : Питер, 2014. – 304 с. (Серия «Мастера психологии»).

36. Хьелл Л. Теории личности: основные положения, исследования и применение / [пер.с англ. С. Меленевская, Д. Викторова] / Ларри Хьелл, Дэниел Зиглер. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2016. – 608 с. (Серия «Мастера психологии»).

37. Шевченко Н.В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні / Н.В. Шевченко // Укр. іст. журнал. – 2016. – № 2. – С. 34 – 48.

38. Шумілін Е. А. Психологічні особливості особистості школяра Е. А. Шумілін / За заг. ред. М. Варій. – Львів.: Спіраль, 2019. – 252с.

39. Erikson E. Identity: Youth and Crisis / E. Erikson. – N.Y.:Norton, 2008.– 336р.

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Соценко Катерина, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальностей до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

04.03.2020

(дата)

(підпис)

К. Соценко

(ім'я, прізвище)

АНКЕТА «Мій вибір професії»

Девіз, прізвище, пароль _____

Стать: Ж М

Клас (вік): _____

1. Ким ви вирішили бути в майбутньому? Чому?
2. Чим ви керувалися, обираючи професію:
 - а) своїми інтересами, захопленнями
 - б) своїми здібностями
 - в) згідно з цінностями, своїм життєвим призначенням.
3. На ваш вибір найбільш вплинули:
 - а) товариш
 - б) батьки (або інші авторитетні для вас особи)
 - в) ви зробили вибір самостійно
 - 1) ви вирішили спробувати себе в цій професії
 - 2) ви впевнені, що це ваше покликання
 - г) інші фактори (вказати які)
4. Найбільше у майбутній професії мене приваблює:
 - а) її престиж
 - б) висока заробітна плата
 - в) можливість самореалізуватись
 - г) принесення користі людям
 - д) підвищення рівня знань та умінь
 - е) цікава робота
 - ж) прагнення слави
 - з) інше (вказати, що саме)
5. Дайте декілька характеристик вашій особистості в таких соціальних ролях:
 - а) я як товариш
 - б) я як син (дочка)
 - в) я як людина
 - г) я як учень, студент
 - д) я як хлопець (дівчина)
 - е) я як індивідуальність
6. Я через 10 років:
 - а) я як людина
 - б) я як чоловік (жінка)
 - в) я як чоловік (дружина)
 - г) я як товариш
 - д) я як спеціаліст
 - е) я як індивідуальність
7. Уявіть себе в ідеальних умовах: наша країна – одна із найцивілізованіших у світі. В ній є всі можливості для саморозвитку, самоствердження і самовизначення. Всі професії високооплачувані, і у Вас є можливість обрати будь-яку з них. Якій професії Ви віддали б перевагу? Чому?